

Determinizam i smislenost životnih praksi

Lisjak, Lovro

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:482204>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet Rijeka

Odsjek za filozofiju

Determinizam i smislenost životnih praksi

Student: Lovro Lisjak

Mentor: dr. sc. Filip Čeč

Rijeka, rujan 2016.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Problem slobode volje	4
3. Determinizam.....	6
3.1. Fatalizam.....	9
4. Kompatibilizam	11
5. Libertarijanizam.....	14
6. Tvrđi determinizam	17
7. Smislenost životnih praksi.....	19
8. Zaključak	24
Literatura.....	25

1. Uvod

Problem determinizma i slobode volje jedno je od zanimljivijih i iznimno važnih filozofskih problema, za koji usprkos tome ne možemo dati konačan i siguran odgovor. Važnost ove rasprave leži u tome što se ne bavi samo pitanjem postojanja slobode volje, već pitanjem načina na koji svijet u kojem živimo uopće funkcionira. Stoga ni ne čudi da je takav problem privukao pažnju mnogih filozofa, koji su još u potrazi za najboljim mogućim rješenjem. Također, ako se bavimo tim pitanjem, zapravo se bavimo i pitanjem o sebi kao ljudskom biću - na koji način, i da li uopće utječemo na naše radnje, te kakvi smo zapravo po prirodi. Razumljivo je dakle da je teško pronaći opciju koja se nebi mogla izložiti kritikama.

Glavna teza ovog rada je: prikazati smislenost životnih praksi bez postojanja slobode volje. Cilj mi je dakle prikazati tvrdi determinizam kao istiniti stav, čime ću negirati postojanje slobode volje. Da bih to učinio, najprije ću definirati osnovne pojmove vezane uz pitanje problema determinizma i slobode volje, kao što su determinizam i fatalizam, te objasniti njihovu razliku, te ću definirati slobodu volje i njezine vrste s obzirom na libertarijanski i kompatibilistički stav. Uz to ću pokušati argumentirati u korist tvrdog determinizma, a protiv libertarijanizma i kompatibilizma uz pomoć različitih autora. Kada definiram glavne pojmove i demantiram kompatibilizam i libertarijanizam, a tvrdi determinizam prikažem kao postojeći, doći ću do glavne teze svog rada gdje ću pokušati prikazati smislenost ljudskih praksi u kontekstu tvrdog determinizma, odnosno pod pretpostavkom da sloboda volje ne postoji.

2. Problem slobode volje

Sloboda volje je pojam s kojim smo se svi već mnogo puta susreli. Možda ne striktno u filozofskom smislu, ali svakako u svakodnevnom, laičkom smislu slobode. Kada bi upitao gotovo bilo koju osobu smatra li posjeduje li slobodu volje, odgovor bi gotovo uvijek bio potvrđan. Bila to sloboda da odluči između dva ili više izbora ili jednostavno sloboda da radi što, kako i kada želi. Bez nekog dubljeg razmišljanja, mi smo bića koja inicijalno smatraju da posjeduju neki oblik slobode volje, i često je teško uopće zamisliti kakav bi život bio da te slobode nema i bi li uopće imao smisla. Upravo na taj problem potrebno je odgovoriti, i to je spomenuta glavna teza ovog rada, te problem na koji ću pokušati odgovoriti u ovom radu – iako nema slobode volje, smislenost naših praksi se ne gubi. No, za početak, nužno je malo detaljnije prikazati problem slobode volje, zašto bi uopće postojanje slobode volje došlo u pitanje, te koji stavovi su prisutni u kontekstu problema slobode volje.

Sloboda volje je dakle vrlo širok termin i može se shvatiti na više načina. Robert Kane nam nudi svoju definiciju slobode volje, odnosno pokazuje dvije instance kada se može reći da imamo slobodu volje:

“...mi vjerujemo da posjedujemo slobodu volje kada (a) je “na nama” između čega biramo od mnoštva alternativnih mogućnosti i (b) je podrijetlo ili izvor naših odabira i djelovanja u nama i ne u bilo kome ili bilo čemu nad čime nemamo kontrolu.” (Kane 2002, 5)

Kane ovdje postavlja dva uvjeta pod kojima možemo tvrditi da posjedujemo slobodu volje. Jedan od tih uvjeta jest da se sloboda volje sadrži u našem slobodnom izboru. Mi u svakom trenutku

možemo odlučiti što ćemo u činiti, te smo svjesni da smo isto tako mogli odlučiti drugačije. Na primjer, prije nego što izađem iz stana, ja sam taj koji bira hoću li obući crvenu, plavu ili crnu majicu. Ako se odlučim za crvenu, to sam učinio jer sam imao slobodu volje to učiniti, te sam se isto tako mogao odlučiti obući plavu majicu. Prvi dio definicije tako možemo gledati kao slobodu izbora.

Drugi uvjet za slobodu volje Kane vidi u tome da je bilo koje djelovanje, bilo koji izbor, uistinu naš izbor. Mi smo ti koji smo odlučili djelovati i mi smo ti koji smo djelovali. Ništa nas nije natjeralo, ni navelo, ni opredijelilo da djelujemo na određeni način. Ja sam taj koji je odlučio odabrati crvenu majicu umjesto plave.

Ovakav opis slobode vrlo je općenito, ali jasno postavljen, i naizgled se čini vrlo logičnim i prihvatljivim. No svaka će pozicija koja brani postojanje slobode volje imati nekakvo svoje viđenje te slobode volje, što ćemo vidjeti u nastavku rada. No, i postojanje slobode volje, kako je god shvaćeno, može se dovesti u pitanje. Jedan od načina na koje se postojanje slobode volje dovodi u pitanje je upravo determinizam, stav kojeg ćemo detaljnije promotriti u idućem poglavlju.

3. Determinizam

Da bi smo mogli vidjeti kako rasprava o determinizmu može dovesti slobodu volje u pitanje, najbolje bi bilo iznijeti nekakvu generalnu definiciju tog gledišta, te vidjeti razloge zašto se takav stav čini ne samo zanimljivim već i ozbiljnijim kandidatom za opis načina na koji svijet funkcionira:

“Nauka da svaki događaj ima uzrok. Uobičajeno objašnjenje za ovo jest da za svaki događaj postoji prethodno stanje, povezano na način da bi se prekršio prirodni zakon ukoliko bi to prethodno stanje postojalo, a događaj se nebi dogodio.” (Blackburn 1996, 102)

Prema determinizmu dakle svaki događaj koji se ikad dogodio i koji će se ikad dogoditi, ima svoj uzrok. Svakom stanju prethodi nekakvo drugo stanje, koje je zbog nekog uzroka dovelo upravo do ovog posljednjeg stanja, koje će pak, zbog nekog uzroka dovesti do idućeg stanja.

Takav kauzalni lanac također je, poput slobode volje, prilično razumno i lako prihvatiti. Očito je da živimo u svijetu u kojem se svakodnevno susrećemo s događajima kojima je prethodio neki uzrok. Ako bacim staklenu čašu u zid, ona će se razbiti. Tako je moje bacanje čaše bio uzrok, a njezino razbijanje posljedica tog bacanja odnosno posljedica tog uzroka. Ako je moj pritisak gumba na daljinskom upravljaču uzrok, paljenje televizije bit će posljedica tog uzroka. No, kako determinizam i takva povezanost događaja mogu ugroziti slobodu volje? Ako je determinizam istinit, on zapravo pokazuje da svijet može funkcionirati, a time i mi sami, bez slobode volje. Ako sam obukao crvenu majicu, obukao sam je zato jer je neki uzrok doveo do toga da sam obukao crvenu majicu, isto kao što je uzrok doveo do toga da se čaša razbila. Ovdje, čini se,

determinizam pokazuje kako bi ljudski odabiri, koji su do tada bili ovisni o našoj slobodnoj volji, mogli biti ovisni o kauzalnosti u kojoj mi nemamo nikakva utjecaja. Svakako, možda se čini previše očekivati da izbacimo slobodu volje iz igre samo zato jer smo našli način koji je može izbaciti. No, isto tako trebali bi determinizmu kao opciji dati ozbiljnu šansu da ga razmotrimo kao postojećeg. Da bismo došli što bliže istini, nužno je dobro razmotriti svaku moguću poziciju, i ako determinizam postoji, i ako je time moguće da sloboda volje ne postoji, moramo takve tvrdnje shvatiti ozbiljno.

Vidjeli smo povezanost, odnosno nepovezanost pojmova determinizma i slobode volje. Taj problem možemo pobliže pokazati sljedećom tvrdnjom:

“Problem je pomiriti našu svjesnost o nama kao djelatnicima, sa najboljim gledištem koje nam znanost pruža o nama. Determinizam je jedan dio problema. (...) Tako nijedan događaj ne može biti dobrovoljan ili slobodan, kada to znači da se pojavljuje samo zbog moje volje za tim događajem kada sam mogao učiniti drugačije. Ako je determinizam istinit, tada će postojati prethodna stanja i zakoni koji već određuju takve događaje; kako onda istinski mogu reći da sam im autor, ili biti odgovoran za njih?” (Blackburn 1996, 147)

Ovdje se ističe problem koji smo spominjali, problem koji može razdvojiti deterministički pogled na svijet od postojanja slobodne volje. Prema determinizmu, svaki događaj, svako djelovanje, pa tako i naša, imaju svoj uzrok. No, vjerujemo li u postojanje slobodne volje, vjerojatno ćemo se složiti da ipak ne treba svaki događaj imati svoj uzrok. Ako danas želim obući crvenu majicu, to ću i učiniti. I čini se kao da za tu odluku nisam imao neki poseban razlog

odnosno uzrok, već sam možda djelovao na taj način samo zato jer sam tako htio djelovati, bez nekakvog očiglednog ili skrivenog uzroka.

Čini se problematičnim prikazati najplauzibilnije rješenje za problem determinizma i slobode volje, pa tako ni ne čudi dugotrajnost i problematičnost rasprave na tu temu. Kako je determinizam doveo u pitanje imamo li slobodu volje, jasno je da su mnogi filozofi imali potrebu iskazati svoja mišljenja, odnosno opredijeliti se za stavove koji prihvaćaju determinizam ili ne, te koji prihvaćaju slobodu volje ili ne. Tijekom godina, razvijala su se razna gledišta i nudila se razna rješenja za naš problem, kojima ćemo se svakako detaljnije posvetiti. No prije toga bih, s obzirom da smo sada vidjeli definicije i problematiku determinizma i slobode volje, kratko objasnio razliku između stava sličnom, no opet vrlo različitom determinizmu – fatalizam.

3.1. Fatalizam

Da bismo vidjeli razliku između determinizma i fatalizma, koji se nerijetko znaju pobrkati, iznijet ću jednu od kraćih i jednostavnijih definicija fatalizma: “Nauka da ljudsko djelovanje nema utjecaj na događaje. (...) Fatalizam se pogrešno brka s determinizmom, koji sam po sebi nema implikacije da je ljudsko djelovanje bez učinka.” (Blackburn 1996, 137)

Determinizam, vidimo, ne negira nužno postojanje slobode volje. Jedino što determinist neupitno tvrdi jest da svaki događaj ima svoj uzrok, te se takav kauzalni lanac nadovezuje pod određenim zakonima prirode. Iako to može dovesti slobodu volje u pitanje, determinizam je nužno ne negira. Prema determinizmu, uzrok moje odluke može doći iz mene samog, ja sam taj koji mogu odlučiti obući crvenu majicu, no ključno je da uzrok postoji.

S druge pak strane, fatalizam negira postojanje slobodne volje te bilo kakav naš utjecaj na razvoj događaja:

“Fatalizam je gledište da što god će se desiti, će se desiti, *bez obzira što mi činili.*

Determinizam po sebi ne implicira takav slijed događaja. Što odlučimo i što činimo će činiti razliku u odvijanju stvari – često ogromna razlika – čak i kada bi determinizam bio istinit.” (Kane 2005, 19)

Ako se nešto dogodi, dogodilo se jer se upravo tako trebalo dogoditi, te se nije moglo dogoditi drugačije, smatra fatalist. I tu leži glavna, i vrlo važna distinkcija između fatalizma i determinizma. Fatalist smatra da je budućnost određena, i odvijat će se upravo onako kako je već određeno.

Iako postoje sličnosti kod fatalizma i determinizma u tome što se oba stava slažu u postojanju kauzalnog lanca koji pokazuje kako svijet funkcionira, važna je razlika da fatalizam pritom negira bilo kakav ljudski utjecaj na taj kauzalni lanac. Sad kada smo napravili jasnu distinkciju između fatalizma i determinizma, možemo krenuti u analizu nekih stajališta koja su rezultirala raspravom o slobodi volje i determinizmu.

4. Kompatibilizam

U prethodnom poglavlju utvrdili smo kako sloboda volje može doći u pitanje ako uzmemo u obzir da je determinizam istinit. Prije nego li odbacimo postojanje slobode volje, pogledajmo što kaže stav koji tvrdi da determinizam i sloboda volje mogu istodobno postojati, te da uopće nije nužno odbaciti slobodu volje, čak i ako je determinizam istinit: “Gledište da zapravo ne postoji konflikt između determinizma i slobode volje – da su sloboda volje i determinizam kompatibilni – poznato je kao *kompatibilizam* (...)” (Kane 2005, 12)

Kompatibilizam je već dugo vremena vrlo zastupljena pozicija, koju su nekada branili filozofi poput Humea i Hobbesa, dok joj je predstavnik u novije vrijeme Daniel Dennett (Kane 2005).

Kao što smo već vidjeli, determinizam ne dovodi nužno u pitanje slobodu volje. Kompatibilisti tako smatraju da čak i pod uvjetom da je determinizam istiniti, može postojati sloboda volje. No s obzirom da je sloboda volje vrlo širok pojam, svaka pozicija koja smatra da je sloboda volje neupitna a uključujući i kompatibilizam, spomenuli smo, ima određeno viđenje te slobode volje:

“...kompatibilisti argumentiraju da za slobodu, kao što je obično razumijemo, jest (1) imati *moć* ili *sposobnost* učiniti što želimo učiniti, što za sobom povlači (2) *odsutnost ograničenja* ili prepreka (kao što su fizička ograničenja, prisila, i prinuda) koje nas sprječavaju da činimo što želimo.” (Kane 2005, 13)

Mi kao slobodni djelatnik po kompatibilizmu dakle možemo djelovati na neki način jer smo u mogućnosti tako djelovati, jer nas ništa u tome ne sprječava, odnosno jednostavnije rečeno - jer to možemo. Kada smo u mogućnosti odabrati između boje majice koju želimo obući, i kada nas u

tom odabiru ništa ne sprječava, mi smo, nalaže kompatibilist, slobodni. Osim naše mogućnosti da djelujemo na neki način, jednako je važno spomenuto odsustvo prepreka. To znači da mi jesmo slobodni kada smo u mogućnosti ustati iz kreveta i to učinimo, ali nismo kada smo, na primjer zavezani za taj krevet. U tom slučaju iako mi u sebi posjedujemo mogućnost dizanja iz kreveta, no fizičko ograničenje nam ovdje to onemogućava, tada postoji ograničenje ili prepreka i tada ne možemo djelovati slobodno. Dakle, slobodni smo kada smo u mogućnosti djelovati na neki način, i kada pri tom djelovanju ne postoje prepreke. Ovakva sloboda čini se prihvatljiva, no problem za kompatibilizam jeste prikazivanje takve slobode volje čak i ako je determinizam istinit. S obzirom da ću ovdje govoriti o smislenosti radnji pod uvjetom u kojem nemamo slobode volje, nužno je pobiti kompatibilistički stav što ću učiniti uz pomoć osnovnog argumenta Galena Strawsona sadržanog u Kaneovom pregledu problema:

1. Činiš ono što činiš zbog toga kakav si (tvoja priroda i karakter).
2. Da bi bio istinski odgovoran za ono što činiš, moraš biti istinski odgovoran za to kakav si (za tvoju prirodu i karakter).
3. No da bi bio istinski odgovoran za to kakav si, morao si učiniti nešto u prošlosti za što si također bio odgovoran i što te učinilo, barem djelomično, kakvim jesi.
4. No ako si bio istinski odgovoran za djelovanje u prošlosti koje te učinilo kakvim jesi sada, morao si biti odgovoran za to kakav si bio onda (za tvoju prirodu i karakter) u to ranije vrijeme.
5. No da budeš odgovoran za to kakav si bio u to ranije vrijeme, morao si učiniti nešto za što si bio odgovoran u još ranije vrijeme da bi se time napravio kakvim si bio u vrijeme nakon toga, i tako unatrag.

(...)

Na posljetku vraćaš se u rano djetinjstvo kada tvoja prvobitna priroda nije bila formirana od strane tebe, već je bila produkt tvog nasljedstva, ranog odgoja, i ostalih faktora izvan tvoje kontrole.” (Kane 2005, 71-72)

Strawson dakle ovim argumentom pokazuje nemogućnost postojanja slobode volje. Ako su od našeg ranog djetinjstva na naš razvoj kao osobe utjecali faktori na koje tada nismo imali utjecaja, ne možemo ni tvrditi da smo mi posjedujemo slobodu volje u klasičnom kompatibilističkom smislu, jer zapravo nije nužno da mi sami budemo jedini faktor u našem odlučivanju. Dakle, ako je determinizam istinit, mi zapravo nismo autori naših radnji, jer je kauzalni lanac na koji se naše radnje nadovezuju jedna na drugu počeo kada mi nismo imali utjecaj na naše radnje, pa su tako sve daljnje radnje samo posljedice onih prethodnih na koji nismo imali utjecaj. S obzirom da kompatibilist potvrđuje istinitost determinizma, ovaj argument potvrđuje nemogućnost kompatibilizma. No, Strawsonov argument pomoći će nam i u argumentaciji protiv libertarijanizma, kao i za opravdanje postojanja tvrdog determinizma, tako da ću ga daljnje analizirati i u idućim poglavljima.

5. Libertarijanizam

Sad kada smo osnovnim argumentom pokazali kompatibilistički stav pogrešnim, pogledajmo još jedan stav razvijen u raspravi oko determinizma i slobode volje. Kompatibilizam, vidjeli smo, tvrdi da su determinizam i sloboda volje kompatibilni. No kako je sloboda volje došla u pitanje kod istinosti determinizma, pojavili su se stavovi koji ih međusobno isključuju. Tako libertarijanizam tvrdi da sloboda volje postoji, ali i da time negira istinitost determinizma:

“Oni koji vjeruju da je sloboda volje inkompatibilna s determinizmom i koji također tvrde da sloboda volje postoji (time odbijajući istinitost determinizma) se obično nazivaju *libertarijanistima* u tekstovima dvadesetog stoljeća o slobodi volje.” (Kane 2002, 22)

Predstavljanjem determinizma kao problema za postojanje slobodne volje, mnogi su ga odmah odlučili demantirati te prikazati slobodu volje kao nešto što neupitno posjedujemo. Neki od njih su filozofi poput Roberta Kanea ili Timothyja O’Connora (Kane 2005). S obzirom da je libertarijanizam koji sam po sebi razlikuje više vrsta sloboda, a koje nam sve nisu važne za rješavanje pitanja ovog rada, spomenimo jednu od vrsta slobode za čije se postojanje zalažu libertarijanisti:

“Ova (...) libertarijanistička strategija često se naziva *djelatničko-kauzalna* strategija – ili teorija *djelatnika-uzroka* – jer se fokusira na ideju uzrokovanja od strane djelatnika. Slobodni djelatnici su sposobni uzrokovati svoje vlastite slobodne činove na poseban način, prema djelatničko-kauzalnim gledištima, na

način koji nije svodljiv na uzrokovanje od situacija, događaja, ili stanja stvari.”

(Kane 2005, 44-45)

Ovakav libertarijanistički oblik slobode volje prikazuje nas kao djelatnike, koji ne zahtijevaju bilo kakav utjecaj na naše odluke. Kada mi donosimo odluku, u igru ne ulaze razni faktori koji bi utjecali na nas da učinimo kako smo učinili, to činimo mi sami. Ako sam želio obući crvenu majicu, obukao sam je zato jer sam ja tako želio, a ne zbog situacije u kojoj sam se tada nalazio, temperature zraka, dužine rukava ili nečeg drugog.

Takvo razmišljanje je sasvim jasno, s obzirom na naše zdravorazumsko razmišljanje koje nam nekako po prirodi nalaže neupitno postojanje slobodne volje. No, jedan od mnogih problema ovakve libertarijanističke slobode volje u kojoj mi sami možemo biti početak kauzalnog lanca, odnosno djelovati bez uzroka, jest činjenica da u takvom djelovanju moramo prihvatiti moralnu odgovornost za naše radnje. Kako to može biti problematično, pokazuje nam svojim argumentom Saul Smilansky, skeptik po pitanju postojanja slobode volje:

“Pripisati moralnu vrijednost osobi za njenu odluku ili čin zahtjeva da to slijedi iz toga kakva je ta osoba, moralno. Odluka ili čin ne može biti proizveden nasumičnim događajem i računati se moralnim. (...) No kakva je osoba moralno, ne može biti pod njezinom kontrolom. Možemo misliti da je takva kontrola moguća ako ona *stvari sebe*, ali tada je to rana verzija sebe koja stvara kasniju verziju sebe, što dovodi do beskonačnog regresa.” (Smilansky 2002, 491)

Ovakva nepovezanost pri djelovanju pojedinca i njegovog morala, pokazuje ovu libertarijanističku slobodu volje nemogućom. S obzirom da libertarijanisti smatraju osobu moralno odgovornom za svoja djela, ovo se poimanje slobode volje čini kontradiktornim. Moja

moralna odgovornost u ovom slučaju ne mora nužno proizlaziti iz mene kao moralno odgovorne osobe, što libertarijanisti nalažu, već zbog moje nasumične slobodne odluke u tom trenutku. Dakle, s obzirom da se libertarijanisti smatraju slobodnima i kada djeluju bez uzroka, odnosno samim htjenjem, dolazi do problema da u takvom djelovanju mi nismo moralno odgovorni za svoja djela. Da bi bili moralno odgovorni za svoja djela, uzrok im moramo biti mi kao moralne osobe odnosno naša moralna načela, a ako djelujemo izričito iz htjenja, naša moralna načela nisu za ta djelovanja zaslužna, pa time ni mi nismo moralno odgovorni za ta djela, što pokazuje nemogućnost libertarijanizma. Tako bi ovaj argument Smilanskyja zajedno sa Strawsonovim osnovnim argumentom pokazao kako libertarijanistička sloboda volje nije moguća, jer umjesto da djelujemo zbog svojih moralnih vrijednosti i tada smo moralno odgovorni za ta djelovanja, mi djelujemo iz puke volje ili htjenja. S druge strane, Strawsonov argument pokazuje da su kauzalnim lancem na naša djelovanja utjecaj imali i mnogi faktori, uključujući one nad kojima nemamo kontrolu, što dodatno ugrožava libertarijanističko postojanje slobode volje.

6. Tvrdi determinizam

Nakon što smo ustanovili nemogućnost kompatibilizma i libertarijanizma, vrijeme je da pobliže pogledamo i posljednju poziciju za razmatranje unutar ovog rada, a i najvažniju. Kako je kompatibilizam spojio mogućnost postojanja determinizma i slobode volje, a libertarijanizam prihvatio postojanje slobode volje i odbio determinizam, razvilo se i gledište koje je prihvatilo determinizam, a odbilo postojanje slobode volje. To je gledište koje ću zastupati u ovom radu, a naziva se tvrdim determinizmom:

“Ne smatraju svi koji vjeruju da je sloboda volje inkompatibilna s determinizmom da postoji sloboda volje (...). Neki inkompatibilisti također vjeruju da je determinizam istinit pa su tako odlučni u negiranju postojanje slobode volje. Oni koji zastupaju takav stav se obično nazivaju *tvrdim deterministima*.” (Kane 2002, 27)

Tvrđi determinizam, dakle, negira postojanje slobode volje. S obzirom da se radi o negiranju toliko opće prihvatljivog pojma, tvrdi determinizam nije osobito popularno gledište, no svakako mi se čini prihvatljivijim od spomenutih stavova koji podrazumijevaju slobodu volje. Prema tvrdom determinizmu, ja sam dakle nešto učinio jer postoji neki uzrok koji me naveo da to učinim. Taj uzrok, ili skup uzroka ne moraju mi biti očigledni, najčešće ih, pogotovo pri svakodnevnom djelovanju, ni ne primjećujemo, što ne znači da ih nema. Tvrdi determinizam možemo dodatno podržati ranije spomenutim osnovnim argumentom Galena Strawsona, koji tim argumentom pokazuje nemogućnost postojanja slobode volje, a istinitost determinizma. Ako su od našeg ranog djetinjstva na naš razvoj kao osobe utjecali faktori na koje tada nismo imali

utjecaja, ne možemo ni tvrditi da smo mi posjedujemo slobodu volje u klasičnom libertarijanskom smislu, jer zapravo nije nužno da mi sami budemo jedini faktor u našem odlučivanju. Dakle, kako od malena prolazimo kroz različite situacije, uz različite okolnosti, na nas utječu različiti faktori. I su faktori štoviše sudjelovali u nastajanju nas kao osobe kakva smo danas. Stoga je lako zaključiti da su djelovanja koja činimo danas, takvi kakvi jesmo, zbog toga kakvi jesmo, zapravo produkt i posljedica tih istih faktora koji su nas oblikovali u osobu koja smo danas. Time se odbacuje i moralna odgovornost, koja je predstavljala problem za libertarijanizam, isto kao što se i sloboda volje u kontekstu autorstva radnji prikazuje nemogućim, što je problem za kompatibilizam. Strawsonov argument, s druge strane, odgovara tvrdom determinizmu, kako su faktori koji nisu pod našom kontrolom uzroci našeg djelovanja, tvrdi determinizam odbacuje slobodu volje i moralnu odgovornost, a prihvaća determinizam.

Ako ja obučem crvenu majicu, nisam je obukao samo zato jer sam to htio. Postoji niz događaja koji sežu sve do mog rođenja, preko odrastanja, odgoja, obrazovanja, odrastanja, razvijanja ukusa i još mnogo uzroka i posljedica koje su dovele do trenutka odabira moje majice. Tu dolazi u igru i pitanje kakvo je vrijeme bilo tog dana, i toga koje su majice čiste ili opeglane. Niz je tu faktora, i svaki se može smatrati djelom uzroka za naše djelovanje. Samo zato što nam se jednostavnijim, pa možda čak i na prvu razumnijim rješenjem da smo to jednostavno napravili zato što smo tako htjeli, ne znači da je to nužno i najbolje rješenje.

S obzirom da je tvrdim determinizmom odbačeno postojanje slobode volje i moralne odgovornosti, a to je svakako suprotnost onoga što bi u idealnom svijetu bilo prihvatljivo, ni ovaj stav nije izbjegao susresti se s nekim problemima. Naime, u takvom radikalnom gledištu kao što je tvrdi determinizam, koji je uopće smisao ljudskih praksi a time i života općenito? Tom ću se pitanju posvetiti u sljedećem poglavlju.

7. Smislenost životnih praksi

Uzeli smo dakle tvrdi determinizam kao stav koji se čini najprihvatljivijim, te argumentirali i doveli u pitanje ostale najzastupljenije stavove po pitanju slobode volje i determinizma. Argumentima protiv kompatibilizma i libertarijanizma dodatno je učvršćen stav tvrdog determinizma. Iako takvim stavom gubimo moralnu odgovornost, nije nužno da naše prakse time gube smisao. No čak i ako prihvatimo tvrdi determinizam kao moguće rješenje problema determinizma i slobode volje, usprkos tome što nam se taj stav čini kontraintuitivnim, pa čak i pretjeranim, moramo pružiti odgovore na neka od pitanja koja ovaj stav nedvojbeno izaziva. Jedno od najvažnijih pitanja, ne samo u ovoj raspravi, već općenito za ljudski rod, jeste pitanje smislenosti. Pitanje poput smisla života jedno je od najpopularnijih pitanja uopće u povijesti čovječanstva. Taj problem još dodatno dolazi u pitanje pretpostavkom tvrdog determinizma. Logično je upitati se ima li uopće smislenosti u životnim praksama ako ne posjedujemo slobodu volje? Uz pomoć razmišljanja Derka Perebooma, pokazat ću da postojanjem tvrdog determinizma nije nužno da naše radnje gube smisao, barem ne u punom smislu tih riječi.

Svijet u kojem nema slobode volje i moralne odgovornosti čini se gotovo nezamislivim, a isto tako prihvatiti da mi uistinu živimo u takvom svijetu. No, kako smo argumentirali upravo protiv kompatibilističke i libertarijanističke slobode volje i pokazali odsustvo moralne odgovornosti, dužni smo razmotriti tvrdi determinizam kao opciju, opciju koja podiže mnoga pitanja. Što činiti s ubojicama ako oni nisu moralno odgovorni za svoja nedjela? Zašto pružati ljubav ljudima oko sebe i očekivati isto od njih ako to ne činimo slobodnom voljom? I najbitnije od svega, koji je uopće smisao bilo što raditi i bilo čemu težiti u takvom svijetu? Na ta i slična pitanja pokušaju odgovoriti skeptici po pitanju postojanja slobode volje kao što su Honderich, Pereboom,

Smilansky i Strawson. (Kane 2005). Razmotrimo neke od argumenata koji prikazuju ljudske prakse kao smislene usprkos nepostojanju slobodne volje.

Za početak, pogledajmo rješenje koje predlaže Ted Honderich, a prikazuje Kane:

“Postoje druga opravdanja za kažnjavanje koja ostaju važeća čak i kada je sloboda volje odbijena. Najčešća od tih alternativa jest *odvracanje*. Također kažnjavamo zločince da ih odvratimo od počinjenja budućih zločina i, još važnije, kažnjavamo ih da odvratimo druge osobe od počinjenja sličnih zločina.” (Kane 2005, 75)

Kao što vidimo, iako je sloboda volje odbačena, još uvijek postoje rješenja za sprečavanje nedjela. Razlika je u tome što se takva činovi neće kažnjavati u tradicionalnom smislu riječi - s obzirom da bez moralne odgovornosti, nitko ne zaslužuje kaznu - već će se takvi postupci sprječavati zastrašivanjem, odnosno odvracanjem od zločina. Ako netko učini nedjelo, učinio je to - sjetimo se osnovnog argumenta - jer je upravo ona osoba koja bi to učinila, osoba koja je kroz život došla do trenutka kada je tako postupila. Iako nije moralno odgovorna, takva osoba svejedno se može kazniti. Ne samo to, već takvo postupanje prema kršiteljima zakona dodaje se pod uvjete koji bi s vremenom mogli rezultirati i poboljšanje iste osobe. Ako netko ode u zatvor, te se kasnije nađe u sličnoj situaciji, vjerojatno neće učiniti istu pogrešku baš zato jer će jedan od uvjeta da se nedjelo ne ponovi biti taj da ga čeka kazna što u krajnjoj liniji može dovesti i do smanjenja kriminala. Honderich zaključuje:

“Doista, Honderich predlaže da, ako odustanemo od vjerovanja u slobodu volje, više bismo istaknuli prevenciju kriminala kroz odvracanje i reformu nego kroz odmazdu i osvetu – i društvo će biti bolje kao rezultat toga.” (Kane 2005, 75)

Ovim interesantnim razmišljanjem vidimo da život bez slobode volje, u kontekstu kažnjavanja, nije nimalo lošiji. Upravo suprotno. Nećemo kažnjavati ljude jer su nemoralni, odnosno takvi da slobodnom voljom odluče učiniti kazneno djelo, kao do sada. Radije ćemo ih pokušati promijeniti u smislu da iako nema slobode volje, možemo utjecati na njih na način da ih se pokuša odvratiti od daljnjeg djelovanja protiv zakona. Princip je sličan kao i kod kažnjavanja pod uvjetom slobode volje, no razlika je da sa slobodom volje čovjek nakon kazne u mogućnosti sutradan učiniti isto kazneno djelo, dok je kod tvrdog determinizma izglednije da će mu zatvorska kazna promijeniti slične buduće postupke. Samo zato što osoba ne zaslužuje kaznu, ne znači da ju se za nedjela ne treba kazniti. U jednom slučaju, onom gdje postoji sloboda volje kažnjavamo osobu zbog nedjela, a u drugom, tvrdo determinističkom, osobu kažnjavamo zbog osobe same, odnosno zbog osobe kakva jest, i upravo će zato takva osoba imati više razloga za promjenu nabolje.

Sad kada smo ponudili alternativu, odnosno pokazali smislenost kažnjavanja nedjela, pokažimo kako bez slobode volje ni međuljudski odnosi ne gube smisao. Spomenuli smo fenomen ljubavi, koji bez slobode volje također, čini se, gubi smislenost. Hoćemo li jednako prihvatiti ljubav ako znamo da osoba koja nam je pruža to čini zbog nekog niza uzroka umjesto svojom slobodnom voljom? Zvuči kao da ljubav pod pretpostavkom tvrdog determinizma nije toliko smisljena, no Pereboom smatra da nije nužno tako:

“Ako možemo težiti vrsti ljubavi koje roditelji obično imaju prema djeci, ili vrsti koju romantični ljubavnici imaju jedni prema drugima, ili vrsti koju dijele prijatelji koji su odmah privučeni jedni drugima, i čije je prijateljstvo osnaženo njihovim interakcijama, tada je mogućnost ispunjenja u osobnim odnosima daleko od narušene.” (Pereboom 2002, 487)

Iako nam se možda čini da je za ljubav gotovo najvažnije da bude iskazana slobodnom voljom, da ne trebamo razlog da nekoga volimo ili nam je drag, Pereboom ovdje vrlo jednostavno pokazuje ne samo da se smislenost ljubavi ne gubi bez slobode volje, već da ljubav može biti, pa čak i jest jednako jaka i postojana i bez slobode volje. Svi mi uostalom imamo svoje razloge zašto nam se netko sviđa ili zašto nekoga volimo. To što su ti razlozi uzrok toj ljubavi, ne znači da tu ljubav osporava. Poslužujući se Pereboomovim primjerima možemo vidjeti da roditelj voli dijete jer je njegovo, prijatelje volimo jer se slažemo s njima, simpatije gajimo prema osobama jer nam se te osobe sviđaju. Svaka od tih različitih ljubavi ima svoje razloge. Čak bi se moglo argumentirati u korist takve ljubavi naspram one nastale slobodom volje. Ako imamo dovoljno razloga za voljeti nekoga, ta je ljubav raste recipročno s količinom razloga odnosno uvjeta koji dovode do te ljubavi. Uglavnom, vidimo da ljubav, a time i slični međuljudski odnosi, ne gube smisao pri tvrdom determinizmu.

No, što se tiče smislenosti, mislim da bi sveobuhvatni odgovor bio onaj koji odgovara na pitanje smisla života uopće. Na to je pitanje teško ili nemoguće odgovoriti bilo da sloboda volje postoji ili ne, no gubi li se taj smisao gubitkom slobode volje? Na taj problem smisla života uopće, pod pretpostavkom tvrdog determinizma, Pereboom također pruža odgovor:

“Valja napomenuti da je naše shvaćanje vlastite vrijednosti, naše shvaćanje da smo dragocjeni i da su naši životi vrijedni življenja, u značajnoj mjeri zbog faktora koji nisu uopće proizvedeni iz naših htijenja, a kamoli iz slobode volje. Ljudi pridaju veliku važnost, i sebi i drugima, ljepoti, inteligenciji, i urođenim fizičkim sposobnostima, od koje ništa nije proizvedeno htijenjem.” (Pereboom 2002, 482)

Iako su postojanje slobode volje i tvrdi determinizam posve suprotna stajališta, zapravo se svijet u kojem živimo i naša svakodnevnica pod izmjenom tih stajališta vrlo malo mijenja, barem u pogledu smisla života. Bilo da ja idem na posao zato jer mi je to dozvolila sloboda volje, ili su mi razlozi poput novca motiv za moj odlazak, ja ću svakako otići, ili ne otići na posao, i taj će odlazak biti jednako smislen ili besmislen. Bilo da majka voli svoje dijete upravo zato jer ona to želi, ili zato jer dijete nosi njezine gene, opet ne dovodi smislenost te iste ljubavi u pitanje. Naši svakodnevni postupci, želje i nade još su uvijek prisutni i bez slobode volje, a time i sama smisao života.

Smislenost životnih radnji, a time i života, poznato je kao jedno od kompleksnijih pitanja na koje vjerojatno ni ne možemo ponuditi konačan i točan odgovor. Svejedno, to ne znači da taj smisao ne postoji. A iz svega spomenutog, možemo vidjeti da se i pod pretpostavkom tvrdog determinizma ta smislenost nikako ne gubi. Tvrdi determinizam, dakle, ne utječe na smislenost naših svakodnevnih životnih praksi.

8. Zaključak

Ovim radom ustanovljeno je nekoliko stvari. Poblje je sagledana rasprava vezana uz determinizam i pitanje postojanja slobode volje – rasprava iznimne važnosti zbog pokušaja pružanja odgovora na pitanje na koji način svijet funkcionira te kakvi smo kao ljudi po prirodi. Analizirani su najvažniji i najzastupljeniji stavovi po pitanju slobode volje i determinizma. S obzirom da je cilj bio pokazati smislenost radnji bez slobode volje, odbacili smo postojanje slobode volje kakvo podupiru kompatibilisti i libertarijanisti. Najvažnije od svega, vidjeli smo da bez slobode volje naše životne prakse ne gube smisao. Situacija se, naravno mijenja, a time i naši stavovi, no to nikako ne predstavlja problem za smislenost naših praksi. Pokazano je dakle, da pod pretpostavkom tvrdog determinizma, naš život i dalje ima smisla, a kako je argumentirano protiv libertarijanizma i kompatibilizma, upravo je tvrdi determinizam stav koji se pokazao najplauzibilnijim. Tako se, na kraju, tvrdi determinizam ipak ne čini toliko nezgodnim koliko bi to možda intuitivno smatrali. Upravo zbog dokazivanja nemogućnosti postojanja slobode volje, i smislenosti životnih praksi usprkos tome, smatram da je upravo tvrdi determinizam pozicija koju bi trebalo prihvatiti.

Literatura

Blackburn, S. 1996. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

Kane, R. 2005. *A Contemporary Introduction to Free Will*. Oxford: Oxford University Press.

Pereboom, D. 2002. Living Without Free Will: The Case for Hard Incompatibilism. U: Kane, R.
ur. *The Oxford Handbook of Free Will*. New York: Oxford University Press, 477-488.

Smilansky, S. 2002. Free Will, Fundamental Dualism, and the Centrality of Illusion. U: Kane, R.
ur. *The Oxford Handbook of Free Will*. New York: Oxford University Press, 489-505.